

ISSN 1392-0340
E-ISSN 2029-0551

Pedagogika / Pedagogy
2016, t. 122, Nr. 2, p. 5–16 / Vol. 122, No. 2, pp. 5–16, 2016

Švietimas ar edukacija?

Liudmila Rupšienė

Klaipėdos universitetas, Humanitarinių ir ugdymo mokslų fakultetas, Pedagogikos katedra, H. Manto g. 84, 92294 Klaipėda, liudarupsiene@rupeksa.com

Anotacija. Lietuvių mokslinėje kalboje ir praktikoje plačiai vartojamas *švietimo* terminas. Pastaruoju metu stebimos pastangos jį įtvirtinti įvairiuose instituciniuose dokumentuose. Tačiau lygiagrečiai su *švietimo* terminu ta pačia ar labai panašia prasme vartojami *ugdymo*, *auklėjimo* bei *edukacijos* terminai, o tai įneša daug painiavos į mokslą bei inspiruoja praktinį nesusikalbėjimą. Straipsnyje keliamas klausimas, ar galima *švietimo* ir *edukacijos* terminus lietuvių kalba ir *education* anglų kalba laikyti ekvivalentais. Ieškant atsakymo į šį probleminį klausimą atlikta kritinė mokslinės literatūros ir dokumentų analizė, vadovaujantis postmodernistiniu požiūriu į žinojimą, kurio esmė yra supratimas, kad tikrovė yra reliatyvi, neapibrėžta, sukurta kartu dalyvaujant, todėl mokslinis žinojimas niekada nėra išbaigtas. Tad ir straipsnyje pateikta autorės interpretacija laikytina viena iš galimų *švietimo* ir *edukacijos* terminų interpretacijų.

Esminiai žodžiai: *švietimas, ugdymas, auklėjimas, edukacija.*

Įvadas

Lietuvių mokslinėje kalboje ir praktikoje plačiai vartojamas *švietimo* terminas. Pastaruoju metu stebimos pastangos jį įtvirtinti įvairių institucijų dokumentuose. Tačiau šio termino vartojimas nėra toks paprastas, kaip tai gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Lygiagrečiai su *švietimo* terminu ta pačia ar labai panašia prasme vartojami *ugdymo*, *auklėjimo* bei *edukacijos* terminai, o tai įneša daug painiavos į mokslą ir inspiruoja praktinį nesusikalbėjimą. Postmoderniai visuomenei vis labiau tampant bendruomenine visuomene (Grenz, 1996), kurioje pripažįstama, kad kiekvienas žmogus savitai interpretuoja pasaulį, itin svarbus yra susikalbėjimas, susitarimas, bendradarbiavimas. Šios problemos suvokimas skatina nagrinėti *švietimo* termino istorinį, socialinį bei kultūrinį kontekstus, jo sąsajas su kitais panašiais terminais, ieškoti galimybių „susikalbėti“ su Lietuvos

mokslininkais, valdininkais bei praktikais dėl šio termino vartojimo. Keliamas klausimas apie galimybę laikyti *švietimo* terminą lietuvių kalba ir *education* anglų kalba ekvivalentais: ar *švietimo* terminas pagrįstai įtvirtinamas lietuviškoje mokslinėje literatūroje, institucijų dokumentuose ir praktikoje kaip angliško termino *education* atitikmuo šiuo konkrečiu istoriniu, socialiniu, kultūriniu momentu, ar nėra daugiau pagrįstas *edukacijos* termino vartojimas? Ieškant atsakymo į šiuos probleminius klausimus atlikta kritinė mokslinės literatūros ir dokumentų analizė, vadovaujantis postmodernistiniu požiūriu į žinojimą, kurio esmė apima supratimą, kad tikrovė yra reliatyvi, neapibrėžta, sukurta ir toliau kuriama bendromis žmonių pastangomis, todėl mokslinis žinojimas niekada nėra išbaigtas (Grenz, 1996). Tad ir straipsnyje pateikta autorės interpretacija yra viena iš daugelio galimų interpretacijų.

Ieškant atsakymų į iškeltus klausimus tikslinga pradėti nuo *švietimo* termino ištakų. Jas akivaizdžiai randame Europoje XVII a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje, Apšvietos epochoje.

Apšvietos epocha kaip istorinis laikotarpis yra išskirtinė tuo, kad tuo metu Europoje kilo aktyvus pasipriešinimas feodaliai santvarkai, kuri nebetenkino visuomenės poreikių: didelė visuomenės dalis gyveno varge ir skurde, neturėjo politinių teisių, neturėjo jokio išsilavinimo. Kartu su pasipriešinimu feodaliai santvarkai įsitvirtino visuomenės tobulinimo idėja – visuomenė turi būti tobulesnė, visuomenės nariai piliečiai turi būti lygūs prieš įstatymą, o valstybėms turi vadovauti šių piliečių išrinkti atstovai. Tuomet ypač aktuali tapo visuomenės narių tobulėjimo problema. Ir tai logiška, kokia gali būti tobulesnė visuomenė be tobulesnių jos narių? Suvokus, kad visuomenės tobulėjimas yra įmanomas tik tuomet, kai tobulėja jos nariai, buvo iškelta idėja, jog žmonių (o kartu ir visuomenės) tobulėjimas priklauso nuo žinių, todėl būtina žmonėms perteikti pozityvią visuomenės patirtį. Taigi reikėjo visuomenę iš „tamsos“ (turima mintyje žinių stokos) išvesti į „šviesą“, kitais žodžiais tariant, „tamsią“ visuomenę reikėjo „apšviesti“. Žinioms bei žinojimui buvo suteiktas išskirtinis vaidmuo ir dėl to prasidėjo žinių perteikimo bumas: pradėta leisti enciklopedijas, periodinę spaudą, knygas, mokomąją literatūrą, tobulinti mokyklų sistemą, rūpintis mokslo plėtra, skleisti naudingus patarimus, kad visuomenė įgytų daugiau žinių ir taip „apsišviestų“.

Lietuvoje Apšvietos epocha prasidėjo kiek vėliau nei kitose Europos šalyse (XVIII a.) ir tęsėsi iki XIX a. pirmosios pusės (Viliūnas, 2007; Bumbliauskas, 2007). Šios epochos pradžioje Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė federacijos teisėmis buvo susijungusi su Lenkijos Karalyste ir kartu sudarė Abiejų Tautų Respubliką. Pažymėtina, kad Apšvietos epochos priešaušryje, XVIII a. pradžioje, nuo maro mirė trečdalis Lietuvos teritorijoje gyvenančių žmonių; ši priežastis kartu su kitomis (karais, badu ir kt.) lėmė Lietuvoje veikusią mokyklų nykimą (*Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai*, 1983). O kartu ir labai žemo lygio raštingumą: neraštingi buvo 28 proc. Abiejų Tautų Respublikos turtingų bajorų, 40 proc. vidutinių bajorų, 44 proc. miestiečių, 92 proc. smulkiųjų bajorų, o valstiečiai tik pavieniai buvo raštingi (ten pat). Minėti faktai liudija,

kad žinių požiūriu Lietuva iš tiesų buvo „tamsi“ ir ją reikėjo „šviesti“, kad žmonės perimtų pozityvią visuomenės patirtį, tokiu būdu patys tobulėtų ir kartu tobulėtų visuomenė.

Vienu reikšmingiausiu Apšvietos epochos įvykiu galima pagrįstai laikyti specialios komisijos steigimą Abiejų Tautų Respublikoje 1773 metais. Lenkiškai ši komisija buvo pavadinta „Komissya Edukacyi narodowey korony polskiey y. W. X. Litewskiego“, o lietuvių istoriografijoje įsigalėjo Edukacinės komisijos pavadinimu (Lukšienė, 1985, 56). Šios komisijos steigimas buvo glaudžiai susijęs su Apšvietos epochos idėjų sklaida, tačiau patį steigimo momentą išprovokavo didelę mokyklų dalį valdančio Jėzuitų ordino panaikinimas. Ordino panaikinimą lėmė XVIII a. Europoje didėjantis nepasitenkinimas šiuo ordinu ir jo valdomomis mokyklomis – 1773 m. Romos popiežius paskelbė dokumentą apie jo panaikinimą. Teigiama (Račkauskas, 1974), kad apie tai sužinojęs kaip tik tuo metu posėdžiavęs Abiejų Tautų Respublikos Seimas iš karto sureagavo ir 1773 m. spalio 14 d. įsteigė Seimui pavaldžią jau minėtą Edukacinę komisiją – komisija buvo įpareigota perimti visas jėzuitų mokyklas ir jų turtus, be to, prižiūrėti ir visų kitų ordinų mokyklas. Faktiškai Edukacinei komisijai buvo suteiktos tokios galios, kurios dabartinėje visuomenėje suteikiamos ministerijoms. Tai buvo viena iš pirmųjų tokio tipo institucijų Europoje (Lukšienė, 1985). Tik vėliau panašios institucijos buvo įsteigtos Prancūzijoje, Prūsijoje, Rusijoje ir kt.

Galima abejojti, ar Abiejų Tautų Respublikos Seimas taip drastiškai sureaguotų į Romos popiežiaus sprendimą, jeigu visuomenė nebūtų pasirengusi tokiam aktui. Apie visuomenės pasirengimą Edukacinės komisijos steigimui galima spręsti pagal įvairius faktus. Pagrindinius mini M. Lukšienė (1985), nurodydama, kad 1750–1773 m. laikotarpiu stiprėjo jėzuitų pedagogikos kritika ir buvo ieškoma būdų reformuoti švietimą, bei pažymėdama didelę prancūziškos patirties (ypač La Chalotais ir Rolland'o idėjų) įtaką. Įdomų faktą atskleidžia J. Račkauskas (1974), paaiškinęs vieno žymiausių Apšvietos epochos švietėjų J. J. Rousseau ryšį su Edukacinės komisijos steigimu. Pasirodo, pastarasis 1772 m., Lenkijos karaliaus prašymu, parašė „Considérations sur legouvernement de Pologne et sur sa Réformation projetée“, kuriame išsamiai išdėstė valstybės vaidmenį švietime ir pasiūlė švietimo centralizacijos idėją. Galima tik spėti, ar šis J. J. Rousseau projektas buvo žinomas Lietuvos ir Lenkijos Respublikos Seimo nariams, kurie 1773 m. įsteigė Edukacinę komisiją – valstybinę instituciją, pradėjusią realiai centralizuotai valdyti švietimą. Minėti ir kiti faktai sudaro prielaidas manyti, kad Abiejų Tautų Respublikoje jau prieš Edukacinės komisijos steigimą brendo idėjos apie švietimo reformą ir buvo netgi parengtas konkretus šį reikalą aptariantis projektas.

Pradėjusi savo veiklą Edukacinė komisija iškėlė ambicingus švietimo moderninimo, suvalstybinimo, supasaulietinimo, pilietinio sąmoningumo ugdymo uždavinius (Viiliūnas, 2007). Ji stengėsi sukurti vientisą švietimo sistemą (Bumbliauskas, 2007). Dėl Edukacinės komisijos veiklos mokyklų sistema buvo reformuota, pertvarkytas mokyklų tinklas, buvo mėginta užtikrinti privalomą pradinį mokymąsi visiems vaikams, buvo

pakeistas mokymo turinys, didaktika, išleista daug naujų vadovėlių (deja, nė vieno lietuviško), 1775 m. įsteigta Mokytojų seminarija (Lukšienė, 1985).

Minėti faktai apie Edukacinės komisijos veiklą liudija, kad komisija veikė vedama Apšvietos epochos dvasios, plačiu mastu rūpindamasi visuomenės ir jos narių tobulėjimu ir šį rūpestį išreiškdamą centralizuotu žmonijos pozityvios patirties perteikimu visuomenės nariams žinių pavidalu.

Edukacinės komisijos veikla nutrūko po to, kai 1795 m. įvyko Trečiasis Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimas ir Rusija aneksavo didžiausią po Antrojo padalijimo likusią Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalį (Bumbliauskas, 2007). Kai Didžioji Lietuva tapo Rusijos dalimi, akivaizdu, kad čia įsigaliojo Rusijos imperijos įstatymai. Nustojo veikti valstybinės institucijos, tad baigėsi ir Edukacinės komisijos veikla.

Vertas dėmesio J. Račkausko (1974) nurodytas faktas, kad nepaisant formalaus Edukacinės komisijos veiklos nutraukimo, Edukacinė komisija padarė didelę įtaką neužilgo prasidėjusioms (1802–1803 m.) Rusijos švietimo reformoms, ypač sistemos administracijai ir organizacijai. Tokią savo nuomonę J. Račkauskas argumentuoja tuo, kad 1802 m. vienas buvusių veikliausių Edukacinės komisijos narių Adomas Čartoriskis pateikė Rusijos mokyklų komisijai reformų planą, kurį neužilgo su Mikalojaus Fuso papildymais patvirtino Rusijos caras Aleksandras. Įgyvendinant minėtą planą Rusijoje 1802 m. buvo įkurta ministerija „Ministerstvo narodnogo prosveščenija“; šis pavadinimas į lietuvių kalbą atitinkamai buvo išverstas „Liaudies švietimo ministerija“.

Tokia glausta istorinė apžvalga padeda suprasti, kad *švietimo* ir kiti su juo susiję terminai lietuvių kalboje atsirado ir plėtojosi per santykį su kitų kalbų atitikmenimis ir kitomis kultūromis bei socialiniais reiškiniiais. Keičiantis socialinei kultūrinei situacijai, keitėsi ir patys terminai, ir jų reikšmės. Pažymėtina, kad minėta terminija atspindėjo vyraujančią ideologiją ir jos pokyčius. Su Apšvietos epocha į Abiejų Tautų Respubliką atėjo savita ideologija su savita terminologija – taigi galima sakyti, kad lietuviška edukologijos terminija patyrė Vakarų Europos ideologinį poveikį. Kita vertus, atsidūrus Rusijos imperijoje buvo patirtas kitas ideologinis poveikis. Žinoma, Rusija taip pat patyrė Apšvietos epochos ideologinį poveikį, bet jis buvo kitoks nei Abiejų Tautų Respublikoje. Sprendžiant pagal Edukacinės komisijos idėjų priėmimą Rusijos imperijoje, galima teigti, kad Europos švietimo idėjos iš dalies sklido ir iš Abiejų Tautų Respublikos. Tačiau buvo ir daug kitų šių idėjų atsiradimo bei prigijimo Rusijos imperijoje kelių, kurie galiausiai ir nulėmė Vakarų europinio ir rusiško švietimo projektų (Habermas, 2002) raidos skirtumus. Lietuviška edukologijos terminologija atsidūrė šių ideologijų sankirtoje.

Vakarų Europos ideologijoje jau Apšvietos epochos priešaušryje vis labiau įsitvirtino, vartojama B. Bitino terminologija, *educare* koncepcija. Šioje koncepcijoje pagrindinis terminas turi šaknį **educ.* angl. *education*, italų *educare*, ispanų *educar*, pranc. *education*) kildinami iš lotynų *educare* (Harper, 2001–2013). Minėti terminai kildinami iš indoeuropietiškos šaknies *dewk-/deuk* („to lead“), pažymint kad daugelyje europiečių kalbų yra išvestinių žodžių: lot. *duco*, alb. *nduk*, germ. *ziohan/ziehen*, gotų *tiuhan*, graikų *ἀδευκής/*

(adeukės/) (http://en.wiktionary.org/wiki/Appendix:List_of_Proto-Indo-European_roots/d). Iš to galima spręsti, kad vokiečių kalboje vartojamas *Erziehung* (kilęs iš *ziehen*) terminas yra etimologiškai bendras su angl. *education*, italų *educare* ir pan. Iki šių laikų *education* terminas laikomas pagrindiniu edukologijos terminu anglų kalboje, kuri vis plačiau įsitvirtina kaip tarptautinė mokslo kalba. Sprendžiant pagal istorinius faktus, į Lietuvą *educare* koncepcija buvo įžengusi kartu su Edukacinės komisijos steigimu 1773 m. kaip Vakarų Europoje vykstančio Švietimo projekto sklaidos Lietuvoje elementas.

Tačiau Švietimo projektas tuo metu iškėlė dar vieną ideologinį terminą, kuris anglų kalboje turėjo atitikmenį *enlightenment*. Šis žodis reiškia: „žinių turėjimo ir supratimo būseną, žinių įgijimo ir supratimo aktas“ (vertimas – LR) (<http://www.merriam-webster.com>). Etimologiškai aiškinama (Harper, 2001–2013), kad *enlightenment* yra kilęs iš *enlighten* (apšviesti) ir *ment*, ir pažymima, kad šiuo metu anglų kalboje vartojamas perkeltine prasme, kai norima pasakyti, kad tarsi kažkas buvo nematomo ir neaiškaus, tačiau tai prisiskleidė ir kažkas buvo aiškiai pamatyta ar suvokta. Be to, pažymima (ten pat), kad žodis *enlightenment* anglų kalboje vartojamas Apšvietos epochai pavadinti – *Enlightenment age*. Šie faktai leidžia teigti, kad Vakarų Europoje *enlightenment* terminas neįgijo bazinio edukologijos termino statuso ir faktiškai išlaikė savo pirminę perkeltinę ir nominatyvinę (epochai pavadinti) reikšmę. *Enlightenment* koncepcija buvo ir tebėra svarbi, tačiau ne vyraujanti edukologijos koncepcija.

O Rusijos imperijoje Švietimo projektas XIX amžiuje akcentus sudėliojo kiek kitaip. Čia kaip tik prigijo *enlightenment* koncepcija. *Enlightenment* vertinys į rusų kalbą *просве́щеніе* – šaknis **svet* atitinka angl. žodžio šaknį **light*. Rusiškas terminas *просве́щеніе* iš karto pradėtas labai aktyviai vartoti ir, kaip minėta, būtent šis terminas atsirado atitinkamos ministerijos pavadinime. Kadangi nuo 1795 m. Lietuva atsidūrė Rusijos imperijos sudėtyje ir čia galiojo Rusijos imperijos įstatymai, prasidėjo labai stiprus rusiškos ideologijos poveikis. Dėl to pavadinimas „Ministerstvo narodnogo просве́щенія“ į lietuvių kalbą buvo išverstas „Liaudies švietimo ministerija“. Kuo labiau Rusijos imperijoje stiprėjo „Ministerstvo просве́щенія“, tuo labiau stiprėjo ir lietuviškas termino *просве́щеніе* atitikmuo – *švietimo* terminas ir stiprėjo atitinkama koncepcija. Galima sutikti su B. Bitino (2011, 5) nuomone, kad carinės okupacijos faktas nutraukė Lietuvoje pradėtą vartoti Vakarų Europoje vis labiau įsitvirtinantį *edukacijos* terminą. Faktiškai galima pripažinti, kad su carinės Rusijos okupacija 1795 m. Lietuvoje įvyko atsitraukimas nuo *educare* koncepcijos ir prasidėjo *enlightenment* (*švietimo*) koncepcijos įsitvirtinimas.

Konceptualus terminologinis klausimas aštriai iškilo po daugiau nei šimtmečio, 1918 m. Lietuvoje atgavus nepriklausomybę. Tuomet prasidėjo konstruktyvi, organizuota valstybinio mato švietimo pertvarka, kurią kurstė VDU mokslininkai: S. Šalkauskis, A. Maceina, J. Vabalas-Gudaitis, J. Laužikas, A. Gučas ir kiti (Lukšienė, 1997; publ. 2000, 57, 58). Anot M. Lukšienės, buvo siekiama pakeisti svetimos kultūros pagrindus savaisiais. Lietuvos „šviesuoliai“ akivaizdžiai stengėsi konceptualiai susivokti, atskirti, kas yra okupantų primesta, kas yra autentiška, kas yra tikslinga perimti iš svetur ir

įtvirtinti savitumą. Tuomet ypatinga problema kilo dėl lietuviškų bazinių edukologijos terminų: kurie iš jų ką reiškia, kurių reikia atsisakyti, kuriuos reikia įvesti. Kartu labai rūpėjo lietuviškų ir kitose kalbose vartojamų terminų atitikmenys.

O Vakarų Europoje vis stiprėjo *educare* koncepcija. Bet Lietuvoje, atrodo, kad *edukacijos* terminas jau buvo išstumtas iš vartojimo, tačiau šalia *enlightenment* (*švietimo*) koncepcijos plėtojosi ir kitos. Susipažinus su pirmaisiais lietuvių kalba išleistais pedagogikos ir pedagogikos istorijos vadovėliais, žurnalais, kitais leidiniais, akivaizdžiai matyti, kad buvo vartojami keturi pagrindiniai edukologijos terminai: *auklėjimas*, *ugdymas*, *lavinimas*, *švietimas*.

Nepriklausomybės pradžioje bene dažniausiai buvo vartojamas *auklėjimo* terminas. Atlikus „Motina ir vaikas“ žurnalo, kuriame buvo publikuojama daugelis to laikotarpio Lietuvos intelektualų straipsnių, pavadinimų analizę nustatyta, kad visų 1929, 1930, 1932, 1935 metais straipsnių pavadinimuose 45 kartus buvo pavartotas terminas *auklėjimas*, 1 – *ugdymas*, 1 – *lavinimas*, 3 – *švietimas*. Terminas *edukacija* aptikti nepavyko.

Pirmajame pedagogikos istorijos vadovėlyje, kurį 1930 m. išleido S. Esmaitis-Matijošaitis, taip pat dažniausiai buvo vartojamas *auklėjimo* terminas. Tikimybinės sisteminės atrankos būdu iš 219 šio vadovėlio puslapių pasirinkus 45 puslapius, buvo nustatyta, kad *auklėjimo* terminas buvo pavartotas 115 kartų, *ugdymo* – 2 kartus, *švietimo* – 19 kartų. Beje, *švietimas* iš 19 kartų 10 kartų buvo pavartotas Švietimo komisijos pavadinime, kalbant apie jau minėtą Edukacinę komisiją. Terminas *ugdymas* atrinktuose puslapiuose buvo pavartotas du kartus: „ugdyti dorovę“ (74–75) ir „ugdyti mokslumą ir padorumą“ (44–45). Pažymėtina, kad S. Esmaitis-Matijošaitis beveik visais atvejais angl. *education* / vok. *Erziehung* vertė lietuvišku žodžiu *auklėjimas*. Pagal minėtus faktus galima spręsti, kad, jo supratimu, angl. *education* atitiko lietuviškas terminas *auklėjimas*.

Tokių pat supratimą, matyt, turėjo ir I. Šlapelis. Iš italų kalbos 1927 m. versdamas M. Montessori „Mokslinės pedagogijos metodo“ knygą jis italų *educazione* nuosekliai išvertė *auklėjimas*. Kai kurie autoriaus pavartoti junginiai su terminu *auklėjimas* šiuolaikiniams lietuviams netgi „rėžia ausią“ (pvz., „pojūčių auklėjimas“, „proto auklėjimas“, „raumenų auklėjimas“). Verta atkreipti dėmesį į tai, kad visuose M. Montessori knygų anglų kalbos vertimuose, verčiant italų *educazione*, vartojamas žodis *education* ir minėtose „ausį rėžiančiose“ vietose pateikiami vertimai: „education of senses“, „muscular education“, „intellectual education“ (pvz., Montessori, 1915).

Pagal šiuos kelis paminėtus faktus gali susidaryti įspūdis, kad 1918–1940 m. Lietuvoje angl. *education* turėjo „stiprų“ lietuvišką atitikmenį *auklėjimas* ir *auklėjimo* koncepcija vyravo Lietuvoje.

Tačiau Stasys Šalkauskis 1935 m. savo „Bendrosios pedagogikos paskaitose“ pirmasis pedagogikos mokslo objektu nurodė *ugdymą*. Viena vertus, minėtose savo paskaitose jis pripažįsta, kad pranc. *education* ir vok. *Erziehung* yra *auklėjimas*. Tačiau čia pat pažymi, kad tai *auklėjimas* plačiąja prasme. Siekdamas atskirti *auklėjimą* siaurąja prasme nuo *auklėjimo* plačiąja prasme, pastarajam nusakyti jis pasiūlė kitą žodį. Tokiu tinkamu žo-

džiu jam pasirodė lietuviškas žodis *ugdymas*, kilęs iš *augti*. Aiškindamas *ugdymo* reikšmę S. Šalkauskis rašo: „Jei sakoma, kad auklėtojas ugdo auklėtinį, tai reikia suprasti, kad pirmasis aktyviai padeda antrajam augti ne tik fiziniu, bet ir dvasiniu būdu. Kitaip tariant, auklėtojas verčia auklėtinį augti“ (1935; publ. 1992, 55), „*ugdyti* reiškia daryti kad kas *augtų*“ (ten pat, 12). J. Laužiko (1943; publ. 1993, 55) pastebėjimu, S. Šalkauskis, pateikdamas tokį savitą pedagoginės terminijos supratimą, vis dėlto remiasi vokiečių iš dalies herbartine žymaus vokiečių filosofo ir pedagogo Franzo Eggersdorferio koncepcija. Taigi galima pripažinti, kad pradedant nuo S. Šalkauskio Lietuvoje plėtojama *ugdymo* koncepcija.

Šią S. Šalkauskio „revoliucinę“ idėją palaikė žymūs Lietuvos edukologijos krypties mokslininkai J. Laužikas, A. Maceina ir kiti. *Ugdymo* terminas pradėtas aktyviai vartoti, pakeisdamas *auklėjimo* plačiąją prasme terminą. Apie *ugdymo* koncepcijos įsitvirtinimą byloja ir toks faktas, kad 1939 m. išleistame pedagogikos istorijos vadovėlyje A. Maceina nuosekliai vartojo *ugdymo* terminą ir visais atvejais angl. *education* / vok. *Erziehung* vertė lietuvišku žodžiu *ugdymas*.

Vis dėlto *auklėjimo* ir *ugdymo* kaip angl. *Education* atitikmenų vartojimo atskyrimas vyko nelengvai. Kai kuriuose šaltiniuose tame pačiame kontekste buvo vartojami abu terminai. Pvz., verčiant iš vokiečių kalbos A. Simoničo „Kindergarten Pädagogik“ A. Gučas (1939) daugiausia vartojo *auklėjimo* terminą, tačiau nevengė ir *ugdymo*. Atsitiktiniu būdu pasirinkus 30 puslapių iš 239 minėtos knygos puslapių, buvo nustatyta, kad terminas *auklėjimas* buvo pavartotas 97 kartus, *švietimas* – 10, o *ugdymas* – 52 kartus. Be to, garsųjį J. J. Rousseau kūrinį „Emile ou de l'éducation“ A. Gučas išvertė „Emilis, arba apie auklėjimą“. Taigi susidaro įspūdis, kad A. Gučiui angl. *education* vis dėlto pirmiausia yra *auklėjimas*.

Kad baziųjų edukologijos terminų klausimas (kartu ir *auklėjimo* ir *ugdymo* koncepcijų sankirta) Lietuvoje 1918–1940 metais nebuvo išspręstas, liudija J. Laužikas (1943; publ. 1993, 56), teigęs, jog edukologijos sąvokoms „trūksta reikiamo aiškumo bei sistemingumo“. Beje, jis atkreipė dėmesį ir į tai, kad *ugdymo* terminas reikalo neišgelbėjo: jis „dalyko painiavos neišsprendžia ir nesuteikia reikiamo sisteminio aiškumo“.

J. Laužikas (1943; publ. 1993, 55), matyt, atspindėdamas 1918–1940 metų baziųjų edukologijos sąvokų vartojimą lietuvių kalboje rašė:

Taip pat nevienodai suprantame ir tų sąvokų savitarpio priklausomybę bei santykiavimą: kartais laikome auklėjimą plačiausią sąvoką, apimančią kitas čia minėtas sąvokas (buvo minėtos *ugdymo*, *auklėjimo*, *auginimo*, *švietimo* ir kt. pedagoginės sąvokos – LR), o kitą kartą plačiausia sąvoka laikome *švietimą*, į kurią kaip lygios įeina *auklėjimo* ir *mokymo* sąvokos, pagaliau kartais nei vienai šių sąvokų kitų pilnai nesubordinuojame.

Vėliau, jau kai Lietuva buvo inkorporuota į TSRS, anot B. Bitino (2000, 62), *ugdymo* koncepcija vis stiprėjo, kol galutinai įsitvirtino XX a. 8-ajame dešimtmetyje, 1981 m.

išleidus lietuvišką „Pedagogikos“ vadovėlį. Šio termino įsitvirtinimui didelės įtakos turėjo J. Laužikas – M. Lukšienės (2000, 329) įvertintas kaip nors ir labai puolamas bei kritikuojamas, bet didžiausias tarybinio laikotarpio Lietuvos pedagogikos autoritetas. Vienas iš minėto pedagogikos vadovėlio autorių B. Bitinas (2011, 11) savo prisiminimuose teigia, kad būtent J. Laužikas jam bei jo bendraautoriams J. Vaitkevičiui, V. Rajeckui ir Z. Bajoriūnui pasiūlė lietuvių mokslinėje kalboje įtvirtinti *ugdymo* terminą ir juo pakeisti tuo metu vis dar plačiai vartotą *auklėjimo plačiąja prasme* terminą. *Ugdymo* termino įtvirtinimas buvo laikomas nemažu Lietuvos mokslininkų pasiekimu (Bitinas, 2000, 62). Būtent šis terminas tapo baziniu edukologijos terminu, reformuojant Lietuvos švietimą po Nepriklausomybės atgavimo 1990 m., tuomet jis taip pat vartotas kaip *auklėjimo plačiąja prasme* pakaitalas (Bitinas, 2011, 25).

Čia verta atkreipti dėmesį į faktą, kad *ugdymo* terminas buvo sukurtas ir įtvirtintas tam, kad būtų aiškesnė takoskyra tarp *auklėjimo* siaurąja prasme ir *auklėjimo* plačiąja prasme ir tokiu būdu buvo siekiama išspręsti *auklėjimo* termino vartojimo dvilypumą. Tačiau paradoksalu tai, kad *auklėjimą* plačiąja prasme pradėjus vadinti *ugdymu*, lietuvių kalboje per kelis dešimtmečius baigia išnykti ir *auklėjimo* siaurąja prasme terminas. Pirmiausia – iš oficialių švietimo dokumentų. Tai užfiksavo B. Bitinas (2011, 26), atlikęs kelių naujausių XXI a. pradžios švietimo dokumentų analizę ir juose neradęs *auklėjimo* termino. *Auklėjimas* siaurąja prasme pradėtas irgi vadinti *ugdymu*.

Tačiau *ugdymo* koncepcijai buvo kirstas stiprus smūgis, kai Europos švietimo sistemų tezaurui (TESE) 2009 m. Lietuva pateikė angl. *education* vertimą į lietuvių kalbą kaip *švietimas*.

Lietuvos edukologijos mokslininkai buvo apstulbinti tokio drastiško *ugdymo* koncepcijos ignoravimo ir valdininkiško *švietimo* koncepcijos stiprinimo. Iš karto kilo savotiška pasipriešinimo banga. Tais pačiais, 2009 m., kai buvo paskelbta TESE, iniciatyvinė grupė (B. Bitinas, M. Barkauskaitė ir L. Rupšienė) kreipėsi į Lietuvos universitetų edukologus, kviesdama deleguoti savo atstovus ir sudaryti neformalią mokslininkų grupę edukologijos terminų problemai spręsti. Pasipriešinimo bangos centru tapo Lietuvos edukologijos universitetas, kuriame ir vyko susidariusios neformalios grupės susirinkimai. Grupės darbe daugiau ar mažiau dalyvavo: Vanda Aramavičiūtė (Vilniaus universitetas), Dalia Augienė ir Aušra Kazlauskienė (Šiaulių universitetas), Marijona Barkauskaitė, Ona Monkevičienė, Emilija Sakadolskienė ir Romanas Vasiliauskas (Lietuvos edukologijos universitetas), Sigitas Daukilas (Stulginskio universitetas), Palmira Jucevičienė (Kauno technologijos universitetas), Romas Prakapas (Mykolo Romerio universitetas), Kęstutis Pukelis (Vytauto Didžiojo universitetas), Ona Tijūnėlienė ir Liudmila Rupšienė (Klaipėdos universitetas), Ilona Tilindienė (Lietuvos sporto universitetas). Grupės darbo įkvepėju ir organizatoriumi buvo Bronislovas Bitinas, veiklų koordinatorės – Liudmila Rupšienė ir Marijona Barkauskaitė.

Po kelių susitikimų ir karštų diskusijų mokslininkų grupė susitarė dėl kelių pagrindinių edukologijos terminų apibrėžimų. Po to 2011 m. buvo atlikta ekspertinė Lietuvos edukologijos mokslininkų apklausa, kuria buvo siekiama, kad visi edukologai susipa-

žintų su mokslininkų grupės pateiktais apibrėžimais ir pareikštų savo nuomonę apie pritarimą ar nepritarimą šiems apibrėžimams. Pažymėtina, kad mokslininkų grupės suformuluotam *ugdymo* termino apibrėžimui pritarė 64 proc. respondentų, o tik 26 proc. respondentų pritarė Švietimo įstatyme (2011 m. redakcija) valdininkų suformuluotam apibrėžimui (Bitinas, 2011, 66). Beveik tokios pat proporcijos (atitinkamai 62 ir 25 proc.) buvo nustatytos ir dėl *švietimo* termino.

Turėdama Lietuvos edukologų pritarimą minėta mokslininkų grupė ėmėsi tolesnių veiksmų. Buvo galvojama apie tai, kad mokslininkų grupė gali pateikti edukologijos terminų žodyną, kuris būtų moksliskai pagrįstas, plačiai išdiskutuotas ir paremtas naujausiu moksliniu žinojimu bei susitarimais. Buvo tikėtasi, kad Lietuvos valstybėje dokumentuose atsirastų su mokslininkais suderinta edukologijos terminologija. Tačiau pasipriešinimo banga atslūgo, nesulaukus prašyto ir ilgai laukto LR švietimo ir mokslo ministro priėmimo ir pritarimo rengti edukologijos terminų žodyną. Nepavyko laimėti ir tam tikslui įgyvendinti skirtų projektų, bet sulaukta atsakymų, kad jau egzistuoja enciklopedinis edukologijos terminų žodynas ir jokio naujo tokio pobūdžio žodyno Lietuvai nereikia.

Čia vertėtų atkreipti dėmesį į tai, kad *švietimo* terminas, nepaisant jo kilnios kilmės ir *švietimo* paskirties suteikti žinių „tamsiems“ žmonėms siekiant jų ir visos žmonijos tobulėjimo, Lietuvoje paskutiniaisiais dešimtmečiais iki nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais, pasak B. Bitino (2011, 25), kaip edukologijos terminas buvo vartojamas daugiausia administraciniam požiūriui išreikšti, ypač tokia junginyje kaip „švietimo sistema“, ir kituose junginiuose, nusakančiuose nediferencijuotą, į asmenybę neorientuotą ugdymą (pvz., politinis švietimas, lytinis švietimas ir pan.). Be kita ko, Rusija, dėl kurios įtakos Lietuvoje įsitvirtino *švietimo* terminas, pastaruoju metu atsisakė šio termino oficialioje vartosenoje ir savo atitinkamą ministeriją dabar vadina „Ministerstvo obrazovanija i nauki“. Žodis *obrazovanije* pakeitė *prosveščeniye* ir Baltarusijoje, ir Ukrainoje, ir daugelyje buvusių ar esančių Rusijos sudėtyje šalių kaip labiau nusakantis tą lauką, už kuri atsakinga atitinkama ministerija. Lietuvoje ir atkūrus nepriklausomybę 1990 m. atitinkamos ministerijos pavadinime išliko *švietimas* ir ministerija šiuo metu turi pavadinimą Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija.

Minėtas tezasas TESE lėmė tai, kad nuo 2009 m. verčiant Europos Sąjungos dokumentus į lietuvių kalbą *švietimo* terminas pradėtas vartoti kaip vienintelis anglų kalbos termino *education* atitikmuo. Turint mintyje minėtus ir kitus faktus, galima sutikti su B. Bitinu (2011, 4), teigiančiu, kad pastaraisiais dešimtmečiais vis didesnis vaidmuo vartojant pedagogikos terminus tenka Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijai, kuri rengia pedagoginę sferą reglamentuojančius įstatymus bei dokumentus. B. Bitinas mano, kad būtent dėl tokio ministerijos vaidmens išsiplėtojo *švietimo* termino vartojimas. Mokslininkams buvo neformaliai sakoma, kad jie gali ir toliau vartoti *ugdymo* terminą, bet ar tai buvo realu, kai švietimo dokumentuose „klesti“ *švietimo* terminas? Ministerija savo dokumentuose pateikdavo ir vis dar pateikia naujas sąvokas, jų apibrėžimus, remdamasi anksčiau įtvirtintais terminais ir jų apibrėžimais. Iš dokumentų šie terminai „keliauja“

į praktiką. Natūralu, kad palaipsniui šie terminai „persikelia“ ir į edukologijos mokslą. O *ugdymo* koncepcija Lietuvoje pradėjo staigiai silpnėti, užleisdama vietą stiprėjančiai *švietimo* koncepcijai.

Šiuo metu galima pripažinti, kad Lietuvoje išgyvenama konceptuali krizė ir argumentuotai negalima atsakyti į klausimą, kuris terminas – *auklėjimas*, *ugdymas* ar *švietimas* – ką konkrečiai reiškia, kuo šie terminai tarpusavyje skiriasi ir kokius atitikmenis turi anglų ir kitose kalbose. Deja, šiandien galima pakartoti tai, ką 1943 m. apie edukologijos sąvokas pasakė J. Laužikas (1943; publ. 1993, 56), – joms trūksta reikiamo aiškumo bei sistemiškumo.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nuo XX a. 9-ojo dešimtmečio vis labiau į Lietuvos mokslo terminologiją „veržiasi“ *edukacijos* terminas. Atrodo, kad pirmoji formaliai ši terminą įtvirtino Palmira Jucevičienė (1997, 19), rašydama apie *edukacijos* mokslą. Po to šis terminas nedrąsiai, bet vis labiau pradėtas vartoti mokslinėje ir praktinėje kalboje. 2011 m. B. Bitinas (2011) pažymėjo žodžio *edukacija* vartojimo kaip *education* atitikmens patrauklumą. Tačiau jis išreiškė abejonę, kad tai gali būti bereikalinga tarptautinių žodžių ekspansija į lietuvių kalbą. Šiuo metu tenka pripažinti, kad ši ekspansija – jau įvykęs faktas: mokslinėse publikacijose pilna tokių žodžių junginių kaip socialinis edukacinis, edukaciniai veiksniai ir kt.; be to, įvairioje veikloje plačiai vartojamos sąvokos „edukacinės programos“, „edukacinė veikla“, internete apstu reklamų apie „edukacinius mokymus“ ir „edukacinius renginius“. Tai gal vis dėlto *educare* koncepcija pati grįžta į Lietuvą ir mokslininkams belieka pripažinti šį faktą? Ir pripažinti, kad edukologijos mokslo objektas yra *edukacija*? Švietimo ir mokslo ministerijos pavadinimą pakeisti į Edukacijos ir mokslo ministeriją? Švietimo terminui palikti jo metaforišką ir nominatyvinę reikšmę?

Literatūra

- Bitinas, B., Rajeckas, V., Vaitkevičius, J., Bajoriūnas, Z. (1981). *Pedagogika*. Vilnius: Mokslas.
- Bitinas, B. (2000). *Ugdymo filosofija*. Vilnius: Enciklopedija.
- Bitinas, B. (2011). *Edukologijos terminija: kokybė ir problemos*. Klaipėda: KU leidykla.
- Bumbliauskas, A. (2007). *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*. Vilnius: R. Paknio leidykla.
- Esmaitis-Matijošaitis, S. (1930). *Pedagogikos istorija*. Kaunas: Spaudos fondas.
- Grenz, S. (1996). *A Primer on Postmodernism*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Habermas, J. (2002). *Modernybės filosofinis diskursas*. Vilnius: Alma littera.
- Harper, D. (2001–2013). *Online etymology dictionary*. Prieiga per internetą: <http://etymonline.com>.
- Jovaiša, L. (2007). *Enciklopedinis edukologijos žodynas*. Vilnius: Gimtasis žodis.
- Jucevičienė, P. (1997). *Ugdymo mokslo raida. Nuo pedagogikos iki šiuolaikinės edukologijos*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas.
- Laužikas, J. (1943). Švietimo integracijos pagrindai. Iš Laužikas, J. (1993). *Pedagoginiai raštai*. Kaunas: Šviesa.

- Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai.* (1983). Vilnius: Mokslas.
- Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. (2011). *Valstybės žinios*, 2011-03-31, 38-1804.
- List of Proto-Indo-European roots* [žiūrėta 2015 m. spalio 1 d.] Prieiga per internetą: http://en.wiktionary.org/wiki/Appendix:List_of_Prot Indo-European_roots/d.
- Lukšienė, M. (1985). *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje. XVIII a. antroji – XIX a. pirmoji pusė*. Vilnius: Mokslas.
- Lukšienė, M. (2000). *Jungtys*. Vilnius: Alma littera.
- Maceina, A. (1939). *Pedagogikos istorija*. Kaunas: Žaibas.
- Meriam-Websterdictionary*. (2015) [žiūrėta 2015 m. spalio 3 d.] Prieiga per internetą: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/educate>.
- Montessori, M. (1913). *II metodo della pedagogia scientifica applicato all'educazione infantile nelle case dei bambini*. Castello, S. Lapi.
- Montessori, M. (1915). *My system of education*. New York City, The House of Childhood, inc.
- Montessori, M. (1927). *Mokslinės pedagogijos metodas*. Klaipėda: Rytas.
- Motina ir vaikas*. (1929, 1930, 1932, 1935). Kaunas: Draugija „Lietuvos vaikas“.
- Račkauskas, J. (1974). Lietuvos ir Lenkijos edukacinė komisija ir jos įtaka kitų kraštų švietimo sistemoms. *LKMA VIII suvažiavimo darbai*, 349–422. Prieiga per internetą: <http://www.prodeoetpatria.lt/files/pdf-straipsniai/Suv-darbai-VIII/Jonas-A-Rackauskas-Lietuvos-ir-Lenkijos-edukacine-komisija-ir-jos-itaka-kitu-krastu.pdf>.
- Rousseau, J. J. (1762). *Émile ou De l'éducation*. Paris: Garnier.
- Šalkauskis, S. (1935, leidimas 1992). *Pedagoginės studijos*. Vilnius: Leidybos centras.
- TESE: Europos švietimo sistemų tezaurus*. (2009). Europos Komisija.
- Vaikų darželio pedagogika* (pagal A. Simoničą parengė A. Gučas). (1939). Kaunas: Lietuvos vaikų draugija.
- Viliūnas, D. (2007). Užmirštieji Apšvietos epochos pedagogikos ir mokyklų siluetai: Bajoro ugdymas XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje. Marijampolės marijonų mokykloje. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 30, 59–95.

Enlightenment or Education?

Liudmila Rupšienė

Klaipėda University, Faculty of Humanities and Education, Department of Pedagogy, H. Manto St. 84, LT-92294 Klaipėda, Lithuania, liudarupsiene@rupeksa.com

Summary

The origin of the term *švietimas* may be found at the turn of the 18th century in the Age of Enlightenment. Most of society lived in hardship, poverty, and oppression with no political

rights, lacking even a rudimentary education. In other words, society was in darkness and needed illumination. It is no wonder the era was called the Age of Enlightenment (the Lithuanian term *švietimasis* based on the word for light). It should be noted that the term *enlightenment* was used only figuratively to describe the age, while basic pedagogical terms in most of Europe emanated from the Latin word *educare*. Possibly the most salient event of the Age of Enlightenment in Lithuania was the establishment of the Commission for National Education in 1773. As in other European countries during the Age of Enlightenment, the term *education* was adopted. But in 1795 most of Lithuania was occupied by Tsarist Russia and Russian laws came into force. In 1802 Ministerstvo narodnogo prosvěshchenija (Enlightenment Ministry) was established in Russia using the term *enlightenment* instead of *education*, which was then copied in Lithuanian. This was a time of intense Russification, and the term *švietimas* became fixed, pushing out the word *edukacija*. We might agree with B. Bitinas (2011, 5), that the Tsarist occupation cut short the efforts to solidify the *educare* concept that was prevalent in Western Europe. More than a century later Lithuania declared its independence and the issue of basic Lithuanian terminology became very relevant. In 1935 S. Šalkauskis first used the word *ugdymas* as the equivalent of *education/erziehung* to describe the object of the science of pedagogy. Later, when Lithuania was again occupied and isolated from Western Europe by the iron curtain of the USSR, the use of the term *ugdymas* as the equivalent of *education/erziehung* was used more often. This term became fixed in the 1981 textbook "Pedagogika" by B. Bitinas, V. Rajeckas, J. Vaitkevičius, and Z. Bajoriūnas. At the same time, as in all of the USSR, *švietimas* (*prosveshchenije* in Russian) was used as an administrative term. The situation changed in 1990 when Lithuania regained its independence. Although the term *ugdymas* was considered the equivalent of *education/erziehung*, this stance faltered in 2009 when TESE (The thesaurus for education systems in Europe) officially fixed the term *švietimas* as the translation of the English term *education*. From that time the term *švietimas* is used for *education/erziehung* when translating documents of the European Union. It should also be noted that in the last few decades the term *edukacija* is returning to the Lithuanian scholarly lexicon. This term is the most lucid equivalent of *education/erziehung*, which was formally anchored in Lithuania in 1773, but forgotten due to Russification. With it the concept of *educare* returns to Lithuania. Maybe the time has come to return to *edukacija* as the Lithuanian equivalent of *education/erziehung* and the object of educational science? The Ministry might be called *Edukacijos ir Mokslo ministerija*, and the term *švietimas* could retain its figurative meaning.

Keywords: *enlightenment, upraising, upbringing, education.*

Įteikta / Received 2015-11-05
Priimta / Accepted 2016-04-04